

Malíř Josef Navrátil. Od řemesla a umění

k patentu na trvanlivé barvy

Painter Josef Navrátil: from craft and art
to the patent on durable colours

Zdenka Gláserová Lebedová

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V ZÁMRSKU –
STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV JIČÍN

Klíčová slova

Josef Navrátil | Emanuel Hellich | Josef Vojtěch Hellich | umění |
nástěnné malířství 19. století | malířské recepty | technologie a techniky malby |
patent na barvy | freska

Keywords

Josef Nawratil | Emanuel Hellig | Josef Vojtěch Hellich | art | 19th century wall painting |
painting recipes | painting technology and techniques | patent on colors | fresco

Abstrakt

Osobnost a výtvarné dílo českého malíře Josefa Navrátila (1798–1865) jsou odborné veřejnosti dobře známy. Rovněž je známo, že tento zručný malíř, kolorista a dekorátor interiérů v měšťanských domech i v císařských sídlech se po celý svůj profesní život věnoval mimo jiné zkouškám nových malířských technik a technologií. Míchal nové recepty barev a malířských prostředků, které posléze v praxi zkoušel a dále využíval ve svých pracích. Snažil se zdokonalovat barvy tak, aby byly trvanlivější, odolnější, estetičtější.

Touha po zlepšování, kterou sdílel s lékárníkem Emanuele Hellichem, dovedla oba přátele a inovátory ve 30. letech 19. století v oblasti malířských technik a technologií až k vynálezu trvanlivých barev pro nástěnnou malbu a k sepsání patentu. Okolnosti tohoto uměleckého milníku jsou hlavním tématem následujícího příspěvku. Článek zároveň přibližuje podobu malířské praxe v první polovině 19. století a nahlíží ji pohledem restaurátora.

Abstract

Both the personality of the Czech painter Josef Navrátil (1798–1865) and his artworks are well known to the professional public. It is also a widely known fact that throughout his professional life this skilful painter, colourist and interior decorator in townhouses and imperial homes devoted himself, inter alia, to the testing of new painting techniques and technologies. He mixed new recipes of paints and painting binders, which he later tested and used in his work. He worked on improving colours to make them more durable and aesthetic.

He shared the desire for improvement with pharmacist Emanuel Hellich; the cooperation led both friends and innovators in the field of painting techniques and technologies to the invention of durable paints for wall painting in the 1830s and to the patent itself. The following paper deals mainly with the circumstances of this artistic milestone. The article also describes the form of painting practice in the first half of the 19th century from the point of a restorer.

„Josef Navrátil byl natolik kolorista, že tam, kde druhí malíři se spokojili imitací štuka grizajovou malbou v jednoduchých našedlých nebo béžových odstínech, které kombinují často s barvami až příliš pestrými, tam Josef Navrátil neodolá, aby i tu nejjednodušší krycí a jednotící podkladovou barvu nenavrhl alespoň v pěti někdy i v deseti variantách. Jediné pole, jediná rozvilina nemá u Navrátila tentýž tón ani docela tentýž tvar. Nic se u něho neopakuje.“^[1]

Citovaný úryvek vystihuje výjimečný talent malíře první poloviny 19. století Josefa Navrátila, jehož zejména nástěnné malířské dílo bylo ceněno současníky jak v kruzích aristokratických, tak i v laickém prostředí.^[2] Ve stručnosti si zopakujeme některé poznatky z jeho života, které jej profesně i osobně spojily s chemikem a lékárníkem Emanuelem Hellichem a vedly k jejich společnému objevu trvanlivých barev.

Rodina Františka a Anny Navrátilových přišla ze Slaného (kde se Josef v roce 1798 narodil) do Prahy s šesti malými dětmi na podzim roku 1799, nedlouho nato si úředně změnili příjmení na Navrátilovy. Matka Anna (1764–1836) byla porodní bábou, otec František (1762–1833), původním řemeslem krejčí, se v Praze roku 1814 vyučil novému oboru – stal se malířem pokojů a v 52 letech si otevřel dílnu na Starém Městě. Byl aktivní a podnikavý, v pozdějším věku se např. pokoušel chemickými metodami zvýšit úrodnost obilí (neúspěšně).^[3] Josefův starší bratr František (1793–1860) se vyučil rovněž malířem pokojů a pomáhal otci se zakázkami. Oba bratři se v roce 1819 zapsali na pražskou akademii, možná i s vidinou lepších zakázek, o které by se snáze ucházel akademicky školený malíř pokojů (malíř-dekoratér) než pouhý řemeslník. Akademii ukončili v roce 1823.^[4]

Navrátilovi nejprve bydleli v blízkosti čtvrti barvířů látek, kteří denně pracovali s množstvím přírodních barviv, chemických látek a dalších zajímavých prostředků. S chemickými barvivy a pestrobarevným světem látek se Josef tedy setkával už od dětství. Není ale úplně jisté, kde nabýval první výtvarné dovednosti ještě před vstupem na akademii, kdy mu bylo již 21 let. Snad mohl být žákem malíře Ludvíka Kohla (1746–1821), který vyučoval bezplatné večerní kurzy kreslení na c. k. normální škole pražské v letech 1775–1821.^[5]

Při pohledu na malířská díla Josefa Navrátila je zřejmé, že měl talent pro výtvarnou zkratku v malbě, byl výborný kolorista, dokázal skvěle barevně zvolenými odstíny vytvořit dokonalé

iluze hloubky a vzdálenosti, chvění teplého vzduchu, průsvitné mořské pěny či průhledů do vody, jindy pouze několika tahy vystihl podstatu zobrazovaného, zejména siluet, postav i portrétů. Tuto svou přednost a zároveň zálibu v jednoduchosti a snahu o dokonalost ještě dále rozvíjel, zajímal se o barvy samotné a jejich přípravu, míchání (ve smyslu estetickém i materiálovém), a velice důležitý se pro něj stal také konečný estetický účinek výtvarného díla na diváka. Na svých studijních cestách po Evropě pozoroval, sbíral a kreslil náměty, poznával techniky a technologie maleb, ty pak zkoušel v dílně vylepšovat a míchat v různých variantách a poměrech. Svě recepty si zapisoval a poté je také prakticky zkoušel na vlastních dílech a zakázkách, především na malbách nástěnných.^[6] Do dnešních dnů se zachoval druhotně svázaný Josefův zápisník, obsahující recepty a postupy na míchání barev a malířských prostředků z let 1837–1861.^[7] Je v něm mimo jiné popsána technika fresky, které se týká níže uvedený objev a patent.

Spolupráce s Emanuelem Hellichem

Po ukončení akademie pomáhali František a Josef Navrátilové v otcově řemeslné dílně, která poměrně dobře prosperovala. Mnohdy užívala i další pomocníky, kterými byli např. v roce 1825 bratři Emanuel, Vincenc^[8] a Josef^[9] Hellichové^[10]. Všichni tři byli výtvarně nadaní, znali se s Navrátilovými patrně přes studium na akademii, kterou také v různých letech navštěvovali. Rodinu Hellichových postihla ztráta v podobě nemoci a předčasné smrti otce Vincence († 1823), proto si z existenčních důvodů synové takto i jinak přivydělávali (většinou vyučováním), než získali vlastní obživu a zakázky.

Podívejme se trochu blíže na nejstaršího Emanuela Hellicha, který sdílel s Josefem Navrátilem hlubší zájem o umění a malířské techniky.

Emanuel se narodil 18. 12. 1801 v Zámrsku Vincenci Hellichovi († 1823), toho času hospodářskému správci na tamním panství, a jeho manželce Anně, rozené Veselé, z Chrudimi († 1849). Měli celkem 5 dětí, 3 syny a 2 dcery. Po nějaké době se rodina odstěhovala do Choltic, kam chodil Emanuel do školy, a v roce 1809 do Prahy, kde navštěvoval novoměstské gymnázium. Otec Vincenc byl výborný muzikant a občas maloval, jak vyplývá z rodinné korespondence. Z důvodu

Obr. 1 Státní zámek Ploskovice (okr. Litoměřice). Hlavní oválný sál, na klenbě dřívější barokní nástěnné malby (autor pravděpodobně V. V. Reiner) s alegoriemi čtyř světadílů, které později při rekonstrukci zámku v pol. 19. století opravil a přemaloval Josef Navrátil. Foto: Petr Gläser, 2012.

nemoci přišel v roce 1819 o práci a o rodinu se starala matka. Emanuel jako nejstarší ze synů a pravděpodobně studijně disponovaný se začal věnovat praktickému povolání. Bratr matky byl lékárníkem, takže ihned po studii v roce 1820 nastoupil k němu na praxi. Pokračoval v dalších praxích u lékárníků na různých místech po Čechách, ovládal český i německý jazyk. V roce 1825 pracoval spolu s bratry u malíře pokojů Františka Navrátila a zde se patrně seznámil s Josefem Navrátilem. V březnu roku 1826 přišel do Prahy a na univerzitě získal postupně zkoušky z lékařnického kurzu, botaniky, farmaceutické chemie, zoologie, mineralogie a dalších, až se roku 1829 stal magistrem a v roce 1837 byl jako lékařnický provizor přijat do pražského grémia.^[11]

Emanuel se také věnoval své další zálibě – malířské tvorbě.^[12] Kromě toho byl i hudebně nadaný, hrál na housle, loutnu a kytaru. V roce 1840 se oženil s dcerou poděbradského lékárníka Marií Všetěčkovou a o rok později se natrvalo usadil v Poděbradech. V roce 1872 byl stížen záchvatem mrtvice a částečně ochrnl podobně jako Josef Navrátil – i tuto situaci měli v životě podobnou. Rodina se o něj dobře starala, takže se zotavil, znovu začal chodit, mluvit i malovat. Po zhoršení nemoci však zemřel v Poděbradech 8. 9. 1874.

Vynález a patent, 1837–1839

Josef Navrátil si nedlouho po dokončení akademie otevřel v Praze vlastní dílnu a praxi malíře-dekoratéra, tedy akademicky školeného malíře pokojů, a záhy získal poměrně prestižní zakázky.^[13] S Emanuelem se setkávali v Praze osobně a oba se věnovali podrobnému studiu starých maleb, v té době zejména starověkému pompejskému, egyptskému, řeckému a římskému malířství. V roce 1834 odešel Emanuel z Prahy do Mladé Boleslavi. V tamní lékárně setrval do konce roku 1836, pak nastoupil do lékárny v Benešově a další kontakt s Navrátilem udržoval kromě osobního setkávání patrně i písemný.^[14] Víme, že Emanuel jezdil za Josefem do Prahy v roce 1837, protože se velmi intenzivně věnovali konkrétním pokusům ohledně malby technikou fresky, případně enkaustiky. Je to období, ze kterého pochází první záznamy ve zmíněném zápisníku Josefa Navrátila. O prvních výsledcích prováděných pokusů se blíže dozvídáme z korespondence Emanuela s bratrem Josefem Vojtěchem.^[15] Tomu psal Emanuel v červenci 1837 do Říma (kde zrovna pobýval), že své pokusy v malbě fresky zkoušel u Josefa Navrátila. Bratr Josef tuto zálibu Emanuela v různých malířských technikách patrně nerad viděl, protože mu

Obr. 2 Státní zámek Ploskovice. Hlavní oválný sál, detail krokodýla, pod ním signatura Jos. Nawratil a datace 1853. Foto: Petr Gláser, 2012.

Obr. 3 Státní zámek Ploskovice. Salon císařovny, detail malovaných iluzivních štuků s maskaronem v rohu stropu. Foto: Petr Gláser, 2012.

Obr. 4 Státní zámek Ploskovice. Salon císařovny, detail romantického zámeckého parku v kartuši. Foto: Petr Gláser, 2012.

v září 1837 odpověděl, aby se důsledně věnoval jen samotné malbě figur a aby zanechal jiných pokusů. Přímou napsal, že je Navrátilem ve svém uměleckém názoru sveden a že má na něj hledět jako na zdatně praktického uměleckého pracovníka, ale nic víc.^[16] Jenže Navrátil v té době zahájil velkou zakázku u Antonína Veitha v Liběchově na zámku, jejíž rozsah, náměty i technická řešení malby dodnes svědčí o opaku. Navíc Emanuel nebyl Navrátilem pouze sveden, protože sám připravoval rovněž bratru Vincencovi pro jeho praxi speciální barvy a přípravky pro pokojovou malbu.^[17] Emanuel v září 1837 bratrovi obratem odpověděl dopisem, ve kterém se zmínil o svých výsledcích zkoušek u Navrátila, a sdělil mu novinku o svém vynálezu malby fresek. Navrátil tento vynález následně v Liběchově vyzkoušel a do zápisníku si zapsal tento recept^[18]:

Fresko.

Vezme se kopajský balzám, rozetře se na hladkém třecím kameni nebo v hadcové misce s trochou volské žluči, a s tím se třou barvy, které musí být poměrně husté, a smíchá se to s trochou volské žluči a vápené vody. Barvami se maluje do mokrého vápna nebo omítky. Nebo: Vezme se fermež nebo lněný olej, vaří se s kalafunou 3 díly oleje, 1 díl kalafuny a trocha (...) barev jako výše ten stejný postup.

Že byl vynález v Liběchově úspěšně proveden a vyzkoušen před svědky, jsme následně informováni z dobového tisku. V časopise *Bohemia* je zpráva z 11. 5. 1838, že „Navrátilovi (...) a jeho přáteli, chemiku Helligovi podařilo se sestavit barvivo, jež malíři fresek mnohonásobný úspěch zaručuje a obrazem jím na zdi vytvořenému propůjčuje zvláštní trvalost a zabezpečení proti zhoubným vlivům prachu a vlhkosti. (...)“^[19] V dalším článku o dokončených liběchovských malbách z 26. 7. 1843 čteme, že „barvy, vynález malíře, a jak se zdá, střed mezi al fresco a enkaustikou vynikají svrchovanou svěžestí a čerstvostí a nezadají v ničem obrazům düsseldorfské školy.“^[20]

V květnu 1838 opět nabádal Josef Vojtěch bratra Emanuela v dopise, aby se nerozptyloval pokusy v malování fresek, enkaustiky a dalších, protože jsou prý na škodu jeho vzdělání. Emanuel se ovšem dále věnoval jak zkouškám nových receptů, tak i samotnému malování. Jeho velká radost z úspěšného vynálezu zřejmě způsobila, že chtěl tento objev uvést ve všeobecnou známost. V jeho osobním fondu se zachoval nedatovaný koncept dopisu (adresát je bohužel nezná-

mý), ve kterém neznámému připomněl návštěvu u Navrátila, jehož kvašové malby se dotyčným líbily, a že pan Navrátil, Hellichův přítel, mu dal možnost vyzkoušet při svých pracích Hellichovy namáhavé pokusy a výzkumy. Emanuel sám sebe v dopise označuje jako malířského diletanta, ačkoliv, jak doplňuje, se sám od mládí o malířství zajímal a také maloval.

Úvahy o patentování společného vynálezu jsou zřejmé i z dalšího nedatovaného konceptu dopisu, který Emanuel píše bohužel rovněž neznámému adresátovi. Patrně šlo o nějakého vlivného muže, který znal poměry u rakouského ministerstva zahraničí nebo znal osobně rakouského ministra zahraničí a kancléře Metternicha, zároveň to byl český vlastenec. Emanuel mu psal Navrátilovým jménem o nově nalezené malbě (fresce), středověké, na které neúnavně pracoval můj přítel Em. Hellich, jehož jméno je vám známé, a rovněž o tomto malířském oboru. Dále se vyjadřuje o adresátovi, že je jim známo jeho šlechetné vlastenecké smýšlení, a proto jsme se odvážili vás žádat o přízeň a zda jste obdržel naše zkoušky. Dopisem žádá o radu, mohou-li se se svou žádostí obrátit na knížete Metternicha, a koncept podepisuje iniciálami obou vynálezců, E. H. i J. N.

Uvedená korespondence a další jednání se odehrávala v letech 1838 až 1841. V únoru 1839 odešel Emanuel Hellich jako provizor do lékárny v Nymburce. Tento údaj je důležitý, protože další nedatovaný koncept dopisu podepsal Hellich jako „lékárnický provizor a diletant malířského umění, toho času v Nymburce v Čechách“. Do Poděbrad odešel z Nymburka v září roku 1841. Těmito daty tak můžeme časově ohraničit vznik konceptu tohoto pro náš příspěvek nejdůležitějšího dopisu, adresovaného rakouskému ministrovovi a kancléři, knížeti Metternichovi.^[21]

V konceptu, psaném rukou Emanuela Helliha, ale opět podepsaném oběma vynálezci, pisatelé uvádějí, že po mnoha letech nepřetržitých pokusů a úsilí v oblasti malby dosáhli úspěchu v podobě objevu, který spočívá ve freskové, pompejské a egyptské malbě. Nechtějí se nepřiměřeně chlubit, ale chtěli by k všeobecné potřebě šířit svůj vynález^[22] v co nejširším možném rozsahu. V příloze přikládají 3 zkoušky freskové, pak pompejské a egyptské malby středověké k milostivému posouzení a zhodnocení.

Dále se zmiňují o výhodách vynálezu a shrnují, co pokusů již v těchto oborech provedli jiní umělci. Až v poslední době se výzkumy začaly

Obr. 5, 6 Státní zámek Ploskovice. Jídelna (původně císařovna ložnice), alegorie čtyř ročních dob – alegorie podzimu a zimy. Foto: Petr Gláser, 2012.

Obr. 7 Státní zámek Ploskovice. Detail květinové výzdoby v iluzivně malovaném medailonu. Foto: Petr Gláser, 2012.

soustředit konkrétně na fresky, které se zdají být již léta zapomenuté. Rovněž se oba pisatelé domnívají, že si němečtí umělci zaslouží upoutat pozornost dalších zemí v Evropě rozvíjením výzkumu v tomto odvětví. Koncept byl podepsán nejprve Josefem Nawratilem (v tomto tvaru se sám po celý život podepisoval), malířem v Praze, a pod ním byl podepsán Emanuel Hellig (v tomto tvaru), lékárnický provizor a diletant malířského umění.^[23]

Závěr

Dosud nebyl zhodnocen Hellichův odborný výzkum ani jeho rukopisné, německy psané zápisky, věnující se stejně jako u J. Navrátila zkouškám barev a přípravám receptů, ovšem z pohledu lékárníka.^[24] I z toho, co zatím víme, je zřejmé, že sám Hellich inicioval u Navrátila praktické zkoušky některých svých vlastních teoretických objevů v oblasti malířských technik a sám pracoval na několika dalších patentech v oblasti chemie a technologie barviv.^[25]

Z výše uvedených řádků vyplynulo také několik kulturně-historických zajímavostí.

Josef Navrátil se několikrát ucházel o titul rakouského dvorního malíře, který však nikdy nezískal. Po Josefu Hellichovi se ale stal v letech 1850–1852 druhým předsedou spolku Jednota umělců výtvarných, který sdružoval pouze české výtvarníky.^[26]

V konceptu dopisu Metternichovi jej oba pisatelé ujišťují o své loajalitě k rakouskému císařství. Navrátil se celý život podepisoval německy, měl mnoho zakázek v sídlech bývalého rakouského císaře. Oba s Hellichem psali své rukopisné poznámky i koncepty dopisů v němčině, oba ovládali češtinu i němčinu. Například na úmrtí Josefa Navrátila v roce 1865 reagovaly bezprostředně spíše německé liberální noviny než české vlastenecké kruhy.

Na druhou stranu měli J. Navrátil i E. Hellich velmi silné vazby na vlastenecky smýšlející podnikatele, nobilitované velkostatkáře, měšťany, živnostníky, dokonce na Josefa Jungmanna. Ten patřil ke společnosti tzv. Nimrodů ve staropražské pivnici U Kléblatů, jejímž členem byl i Josef Navrátil.^[27]

Je zřejmé, že v nástěnné malbě existuje mnoho historických i modernějších technologických postupů, které byly či jsou obecně či méně zná-

Obr. 8 Státní zámek Ploskovice (okr. Litoměřice). Salon císaře, detail bohaté iluzivně malované štukatury s hrajícím si amorkem. Foto: Petr Gláser, 2012.

mé a z mnoha důvodů se v té které době obměňovaly. Uvedený objev Josefa Navrátila a Emanuela Helliche je potvrzením toho, že praxe malířů v první polovině 19. století byla mnohem barvitější a různorodější, než se může na první pohled zdát. Kulturně-historický průzkum, spojený s archivní rešerší, je velice důležitou součástí přípravy na obnovu a restaurování památky. Díky němu můžeme lépe definovat potřeby a cíle restaurátorského průzkumu před samotnou realizací obnovy. V případě tohoto objeveného patentu a jeho souvislostí tedy zcela jistě nejde o samoúčelný průzkum.

Poznámky

1 | Anna Masaryková, Josef Navrátil – dekorátér. Na okraj výstavy Josef Navrátil a český interiér druhého rokoka, *Umění XIV*, 1966, s. 523.

2 | Z literatury lze za všechny uvést: František X. Jiřík – Jan Hudec, Josef Navrátil, *Slánský obzor*, 1898, s. 3–13; *Katalog der Ausstellung von Werken Josef Navrátil's* (kat. výst.), Rudolfinum, Prag 1909; Prokop Toman, Nově objevený zápisník Josefa Navrátila, *Dílo XXIV*, 1932, s. 215–218; týž, Úvod do studia díla Navrátilova, *Dílo XXIV*, 1932, s. 101–137, 141–162; Jaromír Pečírka, *Josef Navrátil* (kat. výst.), SVU Mánes, Praha 1940; Zdenka Volavková-Skořepová, Rod Navrátilů a některé problémy uměleckých počátků Josefa Navrátila, *Umění XIV*, 1966, s. 405–420; příslušné kapitoly N. Blažičkové-Horové, E. Petrové, J. Sedlářové, M. Theinhardtové a R. Praha viz *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890*, sv. III/1, AV ČR, Praha 2001 (dále jen *DČVU III/1*); Dimitrij Slonim, *Josef Navrátil. Repetitorium historie života a díla*, Blatná 2011.

3 | Zhruba 3 roky nato zemřel. Viz Slonim (pozn. 2), s. 10.

4 | Viz Slonim (pozn. 2), s. 11. Nedlouho předtím, v roce 1818, zemřel malíř Karel Postl, který vedl na akademii krajinářskou školu a která tak na nějakou dobu zanikla (v roce 1836 ji obnovil žák Antonín Mánes), viz Naděžda Blažičková-Horová, Česká krajinomalba a veduta v období klasicismu a preromantismu, in: *DČVU III/1*, Praha 2001, s. 127. Společnost vlasteneckých přátel umění, ustavená v roce 1796, se postarala o založení obrazárny a výtvarné akademie.

5 | Anna Masaryková – Pavel Mošťák, *Zámek Liběchov*, Praha 1973; viz Slonim (pozn. 2), s. 11. Akademie, jejímž prvním ředitelem byl tehdy Josef Bergler (1753–1829), začínala v roce 1800 jako kreslířská škola a kladla především důraz na kresbu, linii a kompozici, čímž navázala na učitelkou praxi kreslení na veřejných školách.

6 | Konkrétním receptům a příkladům zkoušek na některých nástěnných malbách se podrobně věnuje např. článek: Zdenka Gláserová Lebedová, *Techniky nástěnných maleb v zápiscích Josefa Navrátila*, in: "Památková péče je rizikové povolání..." K počtce 60. narozenin Vratislava Nejedlého, sborník – příloha časopisu, *Zprávy památkové péče*, roč. 72, 2012, č. 6, s. 534–536.

7 | Rukopis je uložen v Archivu Národní galerie pod přír. č. AA–1191. Jeho podrobný popis, edici a překlad z němčiny zpracovala Zdenka Gláserová Lebedová, *Rukopis Josefa Navrátila se zápisky z let 1837–1861* (diplomová práce), FF UJEP, Ústí nad Labem 2009, kde je uvedena literatura zaměřená na techniky a technologie nástěnných maleb a rovněž další souvislosti s tématy oborů restaurování a péče o památky.

8 | Vincenc Antonín Hellich (1803–1832) byl podle dobových zpráv z bratrů výtvarně nejnadanější, maloval zátiší, obrazy na plátně a stal se uměleckým malířem pokojů podobně jako Josef Navrátil. Bohužel však předčasně zemřel.

9 | Josef Vojtěch Hellich (1807–1880), nejmladší a nejslavnější z bratrů, se stal uznávaným a vyhledávaným malířem náboženských a vlasteneckých témat a jeho obrazy dosud zdobí mnohé oltáře kostelů v českých zemích. Cestoval po Evropě, zabýval se rovněž dějinami umění, českou historií a archeologií, a když nebyl přijat jako ředitel akademie, stal se prvním kustodem sbírek Musea Království českého. Také se v roce 1848 stal prvním předsedou nově založeného sdružení umělců s názvem Jednota umělců výtvarných, jehož byl také spoluzakladatelem.

10 | Rodina Hellichova (dříve též Helligova) byla v pozdějších generacích spojena zejména s městem Poděbrady, kde žil Emanuel. Jeho tři synové se věnovali vědecké dráze: Alois byl chemik a vynálezce, Jan se věnoval nejprve přírodním vědám a později se zabýval historií a archeologií. Byl např. spolupracovníkem F. L. Píče a byl známým archeologem a historikem města Poděbrady i okresu, po otci také převzal lékárnu. Bohuslav pracoval v muzeu

u A. Friče jako zoolog. Ke členům rodiny Hellichovy podrobněji: Rudolf Turek, *Tři Hellichovské generace, Polabí*, 1979, s. 59–65; Jarmila Hellichová, *Poděbradský lékárník Emanuel Hellich, Polabí*, 1975, č. 1–2. Rodina Hellichova věnovala v minulosti svou rozsáhlou pozůstalost do Polabského muzea Poděbrady, ve kterém bylo z těchto dokumentů vytvořeno několik osobních fondů (abecedně): Hellich Bohuslav, MUDr., Hellich Emanuel, Hellich Jan, Hellich Jindřich, Hellich Josef Vojtěch, Hellichová Jarmila a Hellichové.

11 | Polabské muzeum Poděbrady, osobní fond Hellich Emanuel, životopis E. Hellicha od J. Hellichové (rukopis). Provizor byl tehdy lékárník s minimálně pětiletou praxí, který provozoval lékárnu, jejíž majitel neměl farmaceutické vzdělání. Rovněž musel mít složený předepsané zkoušky na pražské univerzitě.

12 | V letech 1871–1874 namaloval množství akvarelů k atlasu ovoce, které se v jeho osobním fondu rovněž dochovalo. K malbě ovoce dal podnět MUDr. Karel Slavoj Amerling (1807–1884), který se snažil zaznamenat a zachránit poslední vzácné druhy ovoce, které ještě na své zahradě pěstoval bývalý zahradník významného pomologa, zakladatele českého ovocnářství, římskokatolického kněze a poděbradského děkana, Matěje Rösslera (1754–1829).

13 | Theinhardtová píše, že toto jeho „řemeslnicko-podnikatelské zázemí bylo jistě jednou z okolností, které mu umožnily relativní nezávislost na klasicky akademickém systému umělecké dráhy a poskytly mu rovněž určitou volnost ve výtvarném zaměření“, viz Markéta Theinhardtová, Žánrová malba: od biedermeieru k realismu, in: *DČVU III/1*, Praha 2001, s. 344. Tehdy vyhrál několik zakázek pro Pražský hrad, kdy se tento začal upravovat pro budoucího českého krále Ferdinanda V. Další zakázky viz Gláserová Lebedová (pozn. 7), s. 12.

14 | Bohužel přímá korespondence se mezi nimi nedochovala, případně zatím nebyla nalezena.

15 | Rodinná korespondence, dopisy Emanuela Hellicha s bratrem Josefem Vojtěchem, viz osobní fond Hellich Emanuel v poděbradském muzeu, kde je i veškerá dále uváděná korespondence. Dopisy jsou psány vesměs německy, zde jsou uvedeny jejich volné překlady.

16 | Odráží se v tom jistý dobový odstup malířů-umělců z akademie, kteří se věnovali figurálnímu malířství, od ostatních malířů i dekorátérů, kteří mohli mít i akademické vzdělání, ale mimo samotné umění se věnovali či se živili dalšími, praktičtějšími obory jako např. Navrátilovi v malbou pokojů. Třeba knoflíkářskou dílnu měl po otci zavedenou Navrátilův přítel, malíř August Piepenhagen.

17 | Viz korespondence Emanuela s bratrem Vincencem, osobní fond Hellich Emanuel (pozn. 10, 15).

18 | Viz Gláserová Lebedová (pozn. 7), recept je zde přepsán a přeložen na s. 39–40, v zápisníku na fol. 13. Zápis sice není datován, ale recept na kvašovou malbu, umístěný hned za freskou, je datován zářím 1837. V zápisníku nacházíme později ještě jeden zápis nazvaný Pevné pojivo pro fresku (fol. 21), ale zde je pravděpodobné, že se jednalo o pojivo pro temperovou malbu na stěnu, kterou Navrátil s oblibou rovněž v nástěnném malířství využíval. Za předmět objevu a následného podání patentu Hellicha a Navrátila proto považují ten první, zde přepsaný recept. Jeho přesné namíchání a způsob použití však znal jen Navrátil.

19 | Viz Gláserová Lebedová (pozn. 7), s. 98–99.

20 | Ibidem, s. 14–15.

21 | Protože byl Klemens Metternich známý svým kladným vztahem k vědě i umění, vyplývá z dalšího konceptu dopisu jasný apel právě na jeho vztah k umění a umělcům. Polabské muzeum Poděbrady, osobní fond Hellich Emanuel, koncept dopisu E. Hellicha K. Metternichovi, sign. H 20.948.

Obr. 9 Státní zámek Ploskovice. Ložnice císaře, detail alegorie rána (ze čtyř denních dob) ve složitě malované kartuši. Foto: Petr Gláser, 2012.

22 | Podíváme-li se na soudobé patentní právo, existoval moderní zákon z roku 1793, který se věnoval definici patentovatelnosti, jak ji známe dnes. Vynález měl být nový a užitečný a mohlo to být jakékoliv umění, stroj, výrobek, složení látky nebo jakékoliv vylepšení zmíněných kategorií. V roce 1832 vydal František I. císařský patent, který jako první právní akt na území českých zemí upravoval přímo právo vynálezce k jeho dílu. Viz Tereza Novotná, *Utajované patenty* (diplomová práce), Ústav práva a technologií PFMU, Brno 2018, s. 14–15.

23 | Dodejme ještě, že skutečnost, byl-li patent knížetem přijat a byl-li uznán, nebyla v době odevzdání tohoto příspěvku do sborníku ještě potvrzena. Koncept dopisu obsahuje další podobná vyznání o důležitosti patentu a jeho všeobecné prospěšnosti.

24 | Osobní fond Hellich Emanuel v Polabském muzeu Poděbrady obsahuje 5 kartonů, ve kterých je kromě osobních dokladů a korespondence dochováno také zhruba 10 zápisníků plných receptů z jeho lékárnické praxe, ale z velké části věnovaných chemickým zkouškám technik malířských, dále jsou zde uloženy také kvašové a akvarelové malby ovoce, novinové výstřižky, soupisy životopisných dat členů rodiny či přepisy některých Hellichových německy psaných spisů, které pořídila J. Hellichová. Zápisníky byly předmětem mého zájmu pro tento i předchozí články (viz Gláserová Lebedová (pozn. 6) a Gláserová Lebedová (pozn. 7))

a jsou velmi důležitým zdrojem také pro doplnění profesního života a díla všech bratrů Hellichových i Josefa Navrátila. Emanuelovo dochované studijní a vědecké dílo je psáno v německém jazyce a jeho rukopis (zřejmě kurent) je někdy obtížně čitelný, protože jsou to soukromé poznámky psané pro vlastní potřebu.

25 | Později například vynalezl metodu, podle níž se zkoušelo v poděbradském a libněveském cukrovaru čištění řepné šťávy, nebo se léta zabýval studiem rostlinných barviv pro průmyslové využití, např. barvení látek. Podrobněji viz Hellichová (pozn. 10), s. 23–28; Gláserová Lebedová (pozn. 7), s. 98.

26 | Více o spolcích např. Zdeněk Hojda – Roman Prahla, *Kunstverein nebo Künstlerverein?: hnutí umělců v Praze 1830–1856. Kunstverein oder Künstlerverein?: die Künstlerbewegung in Prag 1830–1856*, Praha 2004, s. 30–41.

27 | Namaloval pro členy společnosti 18 epitařů v podobě lebek s příslušnou charakteristikou každého člena, u kterých projevil nadsázku a smysl pro humor. Autorem německy psaných veršů měl být údajně Josef Jungmann. Viz Slonim (pozn. 2), s. 23; Gláserová Lebedová (pozn. 7), s. 14. Za podnětné rozhovory a myšlenky k osobnosti a období Josefa Navrátila děkuji historičce umění Marii Fiřtové M.A., viz např. naposledy její článek Josef Navrátil – malíř v zrcadle ideálů Karla Purkyně, in: Eva Bendová – Pavla Machalíková (eds.), *Kariéra s paletou*, Brno – Plzeň 2019, s. 55–62.